

ՆԱԽԱԿԱՆԻ Կ. ՊՈԼՍՈՅ Տ. ԶԱԽԷՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿԻ

կողմէ քաւական դերուծթիւն տրուած է իրենց. 5-10 օր պայմանաժամ, մասամբ դոյժ Ժախելու թոյլատուութիւն և ճամբայ հանուած ատեն քանի մ'ընտանիքի սոյլ մը տրամագրած են, որ մէկ երկու օրէն իրենց ճամբուէն մէջտեղը լքելով ետ կը դառնան, ճամբայ ելնող կարաւանները երբեմն յաջորդ օրը և երբեմն քանի մ'օր ետքը ճամբուէն վրայ կը հանգիպին չլթէներու և իսլամ գիւղացիներու, որոնք զիրենց ամբողջովին կը կողոպտեն, չլթէները ժանտաւմեքու հետ միացած, կը սպաննեն անոնց մէջ եղող քանի մ'այրերը և պատանիները. երիտասարդ կիներն ու չափահաս աղջիկները կը հեռացուցուին կարաւաններէն, մանուկները կը յափշտակուին անոնց կողմէ և կը մնան միայն քանի մը պտուռ կիներ, որոնք ժանտաւմեքու կողմէ մտրակուելով առաջ կ'երթան, ճամբուէն վրայ անօթու թենէ հետզհետէ մեռնելու համար. Ականատես մը միջ կը պատմէ թէ՛ կարնոյ վիւայէթէն Խարբերդի դաշտը հասած կիներու կարաւանը հոն դաշտին մէջ ձուլուած է քանի մ'օրեր, ուր անօթու թենէ մեռած են հետզհետէ ամէնն ալ (օրական 50-60 հոգի) և կառավարութիւնը միմիայն քանի մը հոգի զրկած է անոնց դիակները թաղելու, որպէսզի իսլամ տարրին առողջութիւնը չխանգարուի:

Զիւլէջի փոքրիկ աղջնակը մեզ կը պատմէ թէ երբ Մարսուանի, Ամասիոյ և Թոքատի ժողովուրդը գէպի առաջ կ'երթային, Սարը Գըշլա ըսուած տեղը (Սերաստիոյ և Կեսարիոյ մէջտեղը), կառավարութեան դրան առջև իսկ բոլոր աղջիկ և մանչ մանուկները առնուեցան մայրերուն ձեռքէն և սենեակներու մէջ լիցուցան և կարաւանը սափակցին որ առաջ երթայ: Իսկ մանուկներուն համար յայտարարութիւն եղաւ չըջակայ գիւղերու, որպէսզի ամէն ոք գտնի և ուղարկէ ընտրէր ու առնէր: Իսկ ինքն ու իր մէկ ընկերուհին (Ամասիոյցի Նուարդ) սպայի մը կողմէ բերուած են Պոլիս: Կիներու և մանուկներու կարաւանները ամէն քաղաք կամ տաւան հասնելուն, կառավարական չէնքին առջև կը ցուցադրուին, որպէսզի իսլամները իրենց ընտրութիւնները կատարեն:

Բարբերդէն ճամբայ ելածները այսպէս կոտորակուելէն վերջը՝ մնացեալ մանուկներն ու կիները ձգուեցան Երզնկայի առջև Եփրատ գետը՝ Քեմալի Պողազի ըսուած տեղը. ու այս և ուրիշ բարբարոսութիւններէն վշտահար, Երզնկայի մէջ գտնուող Գերման կամբի Խաչի հիւանդանոցին հիւանդապահուհիներէն Նորվեկիացի աղնուական ընտանիքէ Օր. Յոթա Ա. Ուէտէլ Ետրսպէրկ և իր մէկ Գերման ընկերուհին իրենց պաշտօնէն հրաժարելով՝ Պոլիս եկան և անձամբ մէկ քանի գնապանաւորները պտրելով պատմեցին այս վայրագ արարքները:

Այս բարբարոսութիւններէն 'ի գործ դրուած ին ամէն կողմ և այսօր այդ նահանգներուն բոլոր ճամբաներուն վրայ հաղորատու հայերու դիակներուն է որ կը հանգիպին ճամբորդները: Իսլամ ճամբորդը Մալաթիայէն գէպի Սերաստիա եկած ատեն ամբողջ Զ ժամ խիստ դիակներու հանգիպած է ու այր թէ կին: Մալաթիոյ ըստոր այր մարդերը հոս բերուած և քապանաւած են, իսկ կիներն ու մանուկները ամբողջովին իսլամացած են: Ոչ ոք կրնայ այժմ ճամբորդել այդ կողմերը երբ այր մարդ է ինքը, ամէն իսլամ, և մանաւանդ չլթէ կամ ժանտաւմ պարտականութիւն կը համարի քրեկ անմիջապէս զայն սպաննել: Վերջերս Տիգրանակերտի պատերազմական ատենին ուղի Դաւաւելու համար զրկուած Օսմ. երեսփոխաններէն Զօհրապ և Վարդգէս ալ ճամբուէն վրայ սպաննուեցան շուէյլէն անդին: Այդ նահանգներուն մէջ այժմ իսլամի մը անունին անպ. միայն ծպտելով կարելի է ճամբորդել, իսկ կիներու մօտին արդէն վերը ըսուեցաւ, ու երբ կանաքի հետ այդ կերպով կը վերաբերուին, բարոյականի մասին խօսիլը աւելորդ կը դառնայ:

Հայ գիւնուորներն ալ նոյն ու բախտին ենթակայ իղած են. արդէն անոնք ամէնն ալ զինաթափ եղած, ճամբաներու շինութեանց կ'աշխատեցունեն այդ կողմերը: Ստայդ Զեղեկութիւն ունինք որ կարնոյ նահանգի հայ գիւնուորները որ կարին-երզնկա ճամբուէն վրայ կ'աշխատեցունէին, ամէնքն ալ ջարդուած են, Տիգրանակերտի

կառավարութիւնը, ինչպէս կ'իմանանք, չհաճեցաւ և ոչ իսկ Հալէպի և Ուրֆայի պզտիկ գաղութները իրենց տեղերը պահել, որ զոնէ անոնք կարենային օգտուիլ իրենց ձեռք կարկառել իրենց դժբախտ եղբայրներուն, որոնք գէպի հորաւ կը քշուէին, և Կիլիկիոյ կաթողիկոսը, որ տակաւին հոն կը մնայ, մեր զրկած նպաստները բաշխելու գործով զբաղած է:

Մենք կը կարծէինք թէ կառավարութեան այս ծրագիրը հայկական խնդիրը միանգամ ընդ միշտ փակելու համար, հայկական վեց նահանգները հայութենէ պարպել, գաղտարկել էր, և Կիլիկիոյ կողմը հայութիւնը ցրուել, ապագայի վտանգ մը այն տեղէն ալ հեռացնելու համար: Այդ ծրագիրը դժբախտաբար աւելի ընդարձակ է և հիմնական, Հայութիւնը ամբողջովին բնաջինջ ընել ամբողջ Թուրքիոյ մէջ:

Այսպէս բարենորոգումներ գործադրուելիւ արշուած հօթը նահանգներու Հայութեան հարիւրին մէկն անգամ այսօր ողջ չէ. մինչև այսօր տակաւին լուր հասնելուց թէ Մուսուլ կամ շրջակայ տեղեր տեւ հայ մը հասած ըլլայ: Աւհա այս ծրագիրը սկսաւ գործադրուել նոյնիսկ Պոլսոյ շրջակայները: Իզմիթի գաւառին և Պրուսայի նահանգին հայութեան մեծամասնութիւնը արդէն լքելով տուն, տեղ և ամէն գոյք, բռնի կը հեռացուցուի գէպի Միջագետքի անապատները: Արդէն Ատաբազար, Նիկիոմիդիա, Կէյվէի գիւղերը, Արմաշ և շրջակայները, վերջապէս Իզմիթի շրջակայ գիւղերը, բացի Պարտիզակէն, որուն քանի մը օր պայմանաւորաբար տրուած է, ամէնն ալ հեռացուցուած են, և Արմաշի վանահայրը իր աշակերտներովն ու միաբանութիւնովը միասին ամէն բոն երեսի վրայ թողնով հեռացուցուած է:

Այս ժողովուրդէն 6 փոքրիկ մանուկներ Գոնիայի հայերուն յանձնած են իրենց մայրերը, զոնէ անոնք ողջ մնալու համար, և տեղական կառավարութիւնը զանոնք հայերէն առնելով իսլամներու յանձնած է:

Կարգը ուրեմն եկած է Պոլսոյ, և արդէն վայրկեանէ վայրկեան ժողովուրդը տհաճողի մէջ կը սպասէ իր մահաւժիռին գործադրութեան: Ձերբակալութիւններ անպաշտ են, և ձերբակալուածները անմիջապէս կը հեռացուցուին մեր քաղաքէն, որոնց մեծ մասը անչուշա ողջ չպիտի մնայ:

Վերջին օրերուն մէջ, գաւառացի աշխատու վաճառականներն են որ կը հեռացուցուին. հեռացուցուած են այսպէս Իբրանոսեան Մարուգէ, Կարնեցի Խէրպէկեան Կարապետ, Աղամեան Գարեգին, Բաղիշեցի Գրգօսեան Սմբատ ևն.:

Աշխատութիւն կը թափուի զոնէ Պոլսոյ հայութիւնը փրկելու այս հայակուղի ողէտքէն, զոնէ ապագային համար Թրքահայութեան դաքի կռուան մը ունենալու համար:

Այս տեղեկագրին վրայ բան մը աւելցնելու հարկ կա՞յ արդեօք: Թուրքիոյ ամբողջ հայութիւնը մահուան դատապարտուած է և այս մահաւժիռը ամենայն խնայողութեամբ կը գործադրուի երկրին ամէն անկիւնները: Եւրոպական քաղաքակիրթ աշխարհի հալածիչ առջև և ասիական ցայտօր Գերմանիա և Աւստրիա չկրցան խօսք հասկցնել իրենց դաշտակցին, այս բարբարոսական արատը իրենց ճակտէն քշելուցնելու համար: Այստեղ ամէն ջանք ապարդիւն եղաւ: Արաւսահամար Հայութեան վրայ է մեր յոյսը:

Սոյն նամակիս մէկ օրինակը զրկեցէք նաև Տօքթ. Լիպարիտ Նազարեանցին ի Սօֆիա, դարձեալ անստորագրի:

Պատրիարք Հայոց Թուրքիոյ
ԶԱԽԷՆ ԱՐԲԵՊՍ. ՏԷՐ ԵՂԻԱՍԵԱՆ

Յ. Գ. — Խէրհան կտակի փոխանորդագրին երկրորդ օրինակ մըն ալ զրկեցի երէկ Թորգոմ Եպս. ին Խաւական հեռապատասն միջոցաւ: Առաջինն ալ նոյն ճամբով զրկուած էր:

ԶԱԽԷՆ ԱՐԲԵՊՍ.